

"השטחים הפתוחים הם הבית שלי"

תכנית חינוכית-קהילתית במרחב נחל שקמה
סיכום שנת הפעילות תשע"ט (2018-2019)

רחל עברון – רכזת קהילה, מרחב חוף
רשות הטבע והגנים
יולי 2019

"In the end, we will conserve only what we love; we will love only what we understand
and we will understand only what we are taught."

Baba Dioum

"בסופו של דבר, אנחנו נשמור רק על מה שאנחנו אוהבים; אנחנו נאהב רק את מה שאנחנו
מבינים, ואנחנו נבין רק את מה שלימדו אותנו."

באבא דיום

מבוא

"מרחב שקמה" מתייחס לרצועת הרוחב המשמעותית של השטחים הפתוחים הנרחבים בתחום אגן הניקוז המערבי של נחל שקמה. המרחב מאופיין בישובים כפריים חקלאיים, נוף פתוח מגוון ורציף הכולל בתי גידול ייחודיים כגון: חולות נודדים, נופי ביתרונות, רכסי כורכר, ערוצי נחלים ואתרי מורשת היסטוריים וארכיאולוגיים. בתוך השטח מפוזרים עשרות רבות של "משארים", שהם למעשה שטחים טבעיים שלא עובדו מסיבות שונות, בתוך השדות החקלאיים, והם מהווים בתי גידול למינים רבים של צמחי בר ובעלי חיים. המרחב מהווה מסדרון אקולוגי חשוב וייחודי המאפשר מעבר גנטי של צומח ובעלי חיים בין הים במערב להרי חברון במזרח.

תכנית אב לשימור השטחים הפתוחים במרחב נחל שקמה נוסחה בשנת 2003 וקיבלה תוקף סטטוטורי בשנת 2012. לשם יישום ובקרת ביצוע התכנית והנחיותיה, הוקמה מנהלת נחל שקמה, בה חברים נציגים ממשרדי ממשלה שונים, שבע רשויות מקומיות; רשויות ממשלתיות, חברות ציבוריות וגופים סביבתיים. לכל הגופים החברים במנהלת מטרה משותפת לפתח ולקדם תהליכי שימור, פיתוח וחינוך במרחב שקמה ובקהילות הסמוכות, בשיתוף הציבור והתחשבות בנכסי נחלת הכלל, כפי שנוסחה בחזון המנהלת: **"מרחב שקמה יהווה מערכת סביבתית שתפעל תוך שילוב ואיזון בין צרכי התושבים והסביבה בדרך של קיימות, שתאפשר שמירה על אופיו הייחודי לדורות"**.

המאפיינים המרכזיים של האוכלוסייה המתגוררת בתחומי המרחב:

1. רוב היישובים במרחב נמצאים בתחום הגיאוגרפי המכונה "עוטף עזה". מכאן נובע צורך אמתי בחיזוק אלמנטים של חוסן קהילתי ע"י חינוך מבוסס מקום, חיבור לשטח, העמקת תחושת השייכות לאזור והמעורבות הקהילתית בשמירה על הסביבה, בנוסף לצורך לקיים שגרה במצבי חירום. חוסן קהילתי מאופיין ע"י עמידות וגמישות בפני טלטלות בעתות משבר. בשנים האחרונות גוברת ההכרה בדבר **חשיבות התפקיד של מוסדות החינוך בטיפוח החוסן הקהילתי**, המתייחס לרקמת יחסים אנושיים של נתינה, התנדבות, עזרה הדדית ושכנות טובה, ויוצר יחסי אמון ותחושה של שותפות ושאונו "איננו לבד" (דיוויד דוניץ, מרכז השל לקיימות).
2. היישובים במרחב הם בעלי אופי כפרי, המתפרנסים מחקלאות ומתיירות, דבר היוצר מצד אחד חיבור לטבע, וחיזוק הזהות המקומית והחיבור לנכסי נחלת הכלל, ומצד שני מגביר את הקונפליקטים בין האדם לסביבה. לאור מאפיינים אלה, אנו מרכזים מאמץ בטיפוח הקשר עם הקהילות וביצירת מסגרות לפעילות משותפת.

שותפים לתכנית השנה

- המועצות האזוריות שער הנגב, לכיש, מרחבים וחוף אשקלון - מחלקות החינוך, החינוך החברתי, הגיל הרך ואיכות הסביבה;
- איגוד ערים לאיכות הסביבה נפת אשקלון;
- רכזי חינוך, הגיל הרך, חינוך חברתי, תרבות וצוותים ייעודיים בישובים;
- המשרד להגנת הסביבה.
- רשות ניקוז שקמה - בשור.
- מנהלת נחל שקמה.
- גורמים מקצועיים ברשות הטבע והגנים: הנהלת מרחב חוף ומחוז מרכז, אגף חינוך וקהילה ועוד.

חלוקה מוניציפלית של מרחב שקמה

התכנית החינוכית - קהילתית "השטחים הפתוחים הם הבית שלי"

רשות הטבע והגנים ממונה על הפעלת התכנית "השטחים הפתוחים הם הבית שלי", החל משנת הלימודים תשס"ח (2007), מטעם מנהלת שקמה, כחלק מהוראות התמ"מ. התכנית הסטטוטורית כוללת שורה של "צעדים משלימים" ליישום התכנית. ביניהם, הנחיות לפעילות חינוכית, כמפורט במסמך:

תכנית מתאר מחוזית חלקית מס' תממ/4/14/43 - פארק שקמה

צעדים משלימים ליישום תכנית "פארק שקמה"

ה. חינוך (עמ' 33):

1. מערכות החינוך בתחום הפארק ובסביבותיו תערכנה לשילוב פארק שקמה, והביטוי של ערכי השימור והטיפול בו, בפעילות החינוכית ובתכניות הלימודים, מגני הילדים ועד למחקר אקדמאי.
2. בתי הספר היסודיים והתיכונים בפארק שקמה ובסביבותיו ישתתפו בתכניות חינוכיות דוגמת "השטחים הפתוחים הם הבית שלי". מסרי התכנית יוטמעו בתכנית הלימודים בתיאום עם משרד החינוך, ויוקצו משאבים ליישום התכנית.

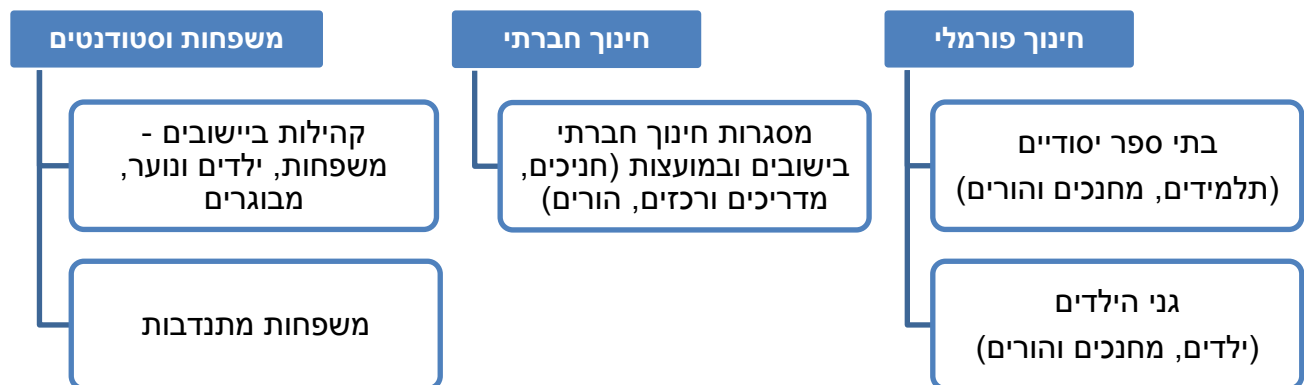
מטרת התכנית

שימור מרחב שקמה והערכים הייחודיים לו באמצעות פעילות חינוכית וקהילתית שכוללת העמקת ההיכרות עם הסביבה הקרובה והעלאת המודעות בקהילות השכנות לערכו הנופי והאקולוגי של המרחב, עידוד אזרחות פעילה, קידום תכנון מושכל וניהול מקיים בשיתוף הקהילה, למען תושבי האזור והמדינה, ולמען הדורות הבאים.

פירוט יעדי התכנית

- העצמת הקהילה המקומית וטיפול תחושת השייכות ע"י יצירת שיח מקומי אודות מרחב שקמה;
- העלאת המודעות לקונפליקטים בין צרכי האדם והסביבה, פיתוח דרכי התמודדות ושינוי דפוסי התנהגות;
- טיפוח מעורבות של הקהילה ואזרחות פעילה, המתבטאת בעשייה בשטח;
- פיתוח מנהיגות סביבתית מקומית.

קהלי היעד בתכנית

קווים מנחים לתכנית ודרך פעולה בכל המסגרות החינוכיות והקהילתיות

התכנית הרב שנתית מופעלת ע"י מדריכים מוסמכים מטעם מרחב חוף של רשות הטבע והגנים, בשיתוף פעולה מלא עם הצוות החינוכי או הצוות המוביל בכל קהילה ומותאמת לכל קהילה ולצרכים שלה. התכנית כוללת את המרכיבים הבאים:

מספר משתתפים:

בשנה"ל תשע"ח הובילו את התכנית 14 מדריכים בוגרים מטעם רט"ג (מהם 2 חדשים), שעברו 3 ימי הכשרה. השנה השתתפו בתכנית כ-1,700 תלמידים בבתי הספר ובגני הילדים וחניכים בחינוך החברתי, בכ-72 כיתות/קבוצות. זאת, לעומת 1,900 תלמידים בשנת תשע"ח ו-1280 תלמידים וחניכים בשנת תשע"ז. בתכנית היו מעורבים כ-220 אנשי צוות במסגרות השונות, פורמליות ובלתי פורמליות (מורים, גננות וסייעות, מדריכים בחינוך החברתי, רכזים ומנהלים), לעומת כ-150 בשנת תשע"ח ו-93 בשנת תשע"ז. למספר זה יש להוסיף את הורי התלמידים שהיו מעורבים בפעילות בבתי הספר ובגני הילדים, ואת המשפחות שהשתתפו בפעילויות הקהילתיות ובהתנדבות המשפחתית, שמספרם מגיע לכ-2000 איש, כך שבסה"כ השנה נחשפו לתכנית באופן ישיר קרוב ל-4000 מתושבי האזור, בכ-200 ימי פעילות.

אתר אינטרנט "מרחב שקמה" www.mshikma.co.il: נוסף למשתתפים הפעילים, נחשף הציבור לאתר עשיר ועדכני, הכולל מגוון רחב של חומרי לימוד ופירוט על מסלולי טיולים ואתרי הביקור במרחב, בהם נעזרים התלמידים להכנת פעילויות ולהרחבת הנלמד בכיתה. גם הצוותים החינוכיים מוזמנים להיעזר באתר לצורך הפקת חומרי לימוד, הנחיות שמירת טבע ובטיחות ועוד. מדריכי התכנית בבתי הספר חשפו את האתר בפני התלמידים והצוותים החינוכיים, והזמינו אותם להשתמש בתכנים המצויים בו לצורך הכנת פעילויות והדרכות. הציבור הרחב מוזמן ליהנות מהמלצות למסלולי טיולים באזור, כולל תיאורי המסלולים ונקודות העניין, עדכונים מהשטח ופירוט הנחיות שמירת טבע ועוד. האתר משמש גם לחשיפת העשייה החינוכית והקהילתית הרחבה, באמצעות כתבות, תמונות ותוצרי פעילות.

המסגרות הפעילות בשנת תשע"ט (2018-2019)

מתנדבים בשביל השקמה – משפחות מתנדבות

קבוצה של 15 משפחות מהאזור שפועלת החל מינואר 2018, כאשר בשנה הראשונה התנדבו 9 משפחות, אליהם הצטרפו השנה עוד 6. המשפחות עברו השנה שני מפגשי הכשרה ומתנדבות במרחב בנושאים שונים. בעונת הפריחה ("דרום אדום") התנדבו המשפחות בתחנת המידע וההסברה בשמורת פורה ובצעדת הכלניות ברוחמה. באביב 2019 השתתפו המשפחות בריכוז מאמץ לעקירת הטרוסקה בשמורת כרמיה, באביב ובקיץ 2019 פועלות המשפחות בעיקר סביב חולות וחוף זיקים, בו הם קיימו פעילות הסברה במסגרת "שבוע אדם וים" הארצי.

פעילות קהילתית ביישובים, במסגרת החינוך חברתי והקהילה

השנה המשיכה להתקיים פעילות קהילתית בשלושה קיבוצים מרחב שקמה: ברור חיל, גבר-עם וזיקים, אליהם הצטרפו השנה גם קיבוץ כרמיה. מטרת התכנית לחבר את תושבי האזור לערכי הטבע והנוף שבו, ולעודד אותם לעשייה תורמת לסביבה, במסגרות שונות: משפחות, חינוך חברתי, מבוגרים ועוד. הפעילות מתקיימת בחלקה בתוך הקיבוצים, בחלקה בסביבה הקרובה ובחלקה בשמורות הטבע ובשטחים הפתוחים במרחב. הקהילות ביישובים מהוות פלטפורמה ליצירת שיח קהילתי רב דורי ורב מקצועי, הכולל שיתוף בעלי תפקידים ובעלי עניין מגוונים, ומתבטא במגוון תחומי עשייה. חלק מהקהילות השתתפו בניטור האקולוגי בעקבות השריפות בעוטף עזה.

"מסע מקומי" - החינוך חברתי במתכונת מועצתית

במועצה האזורית שער הנגב התקיימו גם השנה שני מפגשי הכשרה לצוות החינוך חברתי ביישובים, בשיתוף עם המחלקה לחינוך חברתי במועצה. ההכשרות עוסקות במגוון נושאי טבע, סביבה ושמירת טבע, במטרה להעשיר את הידע והמיומנויות של המדריכים המקומיים ולהעצים את יכולתם להפעיל בעצמם את החניכים בנושאים אלה. כמו כן התקיימו שני ימי פעילות לנוער כיתות ז-ח-ט, אחד בשמורת פורה שכלל גם סידור שביל המטיילים ואחד בשמורת כרמיה שכלל עקירת מינים פולשים. בכל אחד מימי הפעילות השתתפו כ-30 נערים משלושה קיבוצים. **במועצה האזורית חוף אשקלון** נבנתה תכנית עבור נוער בכיתות ז-ח-ט שמטרתו להכיר את המרחב ולפעול למענו. לאחר פעילות הפתיחה שהתקיימה בקיבוץ יד מרדכי, לא נרשמה היענות מצד הנוער להמשך.

"מרחב שקמה הוא הבית שלי": התכנית בגיל הרך

התכנית פעלה השנה בגני הילדים בשתי מועצות: שער הנגב ולכיש. **במועצה האזורית שער הנגב** התכנית פועלת ברצף החל משנת 2014. השנה השתתפו בתכנית 6 גנים, כ-150 ילדים ומשפחותיהם, וכ-20 אנשי צוות. בכל גן התקיימו 4 מפגשים בגן, טיול לשמורת פורה, ופעילות בשיתוף ההורים. לאור הרצון שעלה בשנה שעברה לגוון את התכנית, השנה הוצעה גם תכנית חלופית שכללה 2 ימי פעילות בגן ושני טיולים. תכנית זו בוצעה ע"י שני גנים.

במועצה האזורית לכיש התקיימה התכנית בשנת 2016 ושוב ב-2018. גם השנה הפעילות התקיימה בכל גני החובה במועצה, מתוכם 5 גנים במרחב שקמה – כ-150 ילדים ומשפחותיהם וכ-15 אנשי צוות, ובנוסף 8 גנים במזרח לכיש. התכנית כללה חמישה מפגשים: שלושה מפגשים בגן (במקום שלושה בשנה שעברה), טיול לשמורת פורה ופעילות בגן בשיתוף ההורים. בשיחות משוב הביעו הגננות את שביעות רצונן מתכני הפעילות ומהרלוונטיות שלהם, מהגיוון במתודות ההפעלה ואמצעי המחשה, מאישיות המדריכות ומאופן עבודתן ומהיקף התכנית.

"שומרי הנחל" במכללת ספיר

התכנית, שפעלה משנת 2012, הופסקה בעקבות שיקולים פנימיים של היחידה למעורבות חברתית במכללת ספיר.

התכנית בבתי הספר היסודיים

התכנית פעולת החל משנת 2008, בהתאם לתכנית הלימודים ובאישור משרד החינוך, ועוסקת בהעלאת המודעות לערכי הטבע והנוף במרחב שקמה ועידוד המשתתפים לאזרחות פעילה בסביבת ביתם.

התכנית מבוססת על עקרונות הלמידה החוץ כיתתית, המעודדת למידת חקר חווייתית, ובנויה ע"פ מודל נוף-אדם.

משתתפים: השנה השתתפו בתכנית תלמידי בתי הספר שער הנגב, הרב קוק, מבועים ומרח"ב. לצערנו, ביה"ס רבקה גובר החליט באופן חד צדדי להפסיק את השתתפותו בתכנית.

פעילות ממשק: תלמידי כיתות ד השתתפו בפעילות ממשק של סידור אבני תיחום השביל במסגרת סיור בשמורת פורה, ותלמידי כיתות ה עסקו בניקיון בחולות, במסגרת סיור בשמורת חולות זיקים.

פעילות הורים וילדים: בבתי הספר שער הנגב ומבועים התקיימה פעילות משותפת לתלמידי כיתות ד' והוריהם. ביה"ס מרח"ב יצא, כמו בכל שנה, לפעילות משפחתית בית ספרית שכללה ניקיון בחוף זיקים.

ניטור אקולוגי בעקבות השריפות: בקיץ 2018 סבל אזור "עוטף עזה" משריפות חוזרות ונשנות. בעקבותיהם, תוכנן פרויקט ניטור אקולוגי של השטחים השרופים, בו השתתפו תלמידי כיתות ו' בבתי הספר שער הנגב ומרח"ב. התלמידים עברו שני שיעורי הכנה, ויצאו לשמורת כרמיה לביצוע הסקר. ביה"ס מרח"ב קיימו את הסקר בחודש נובמבר, ובי"ס שער הנגב בחודש מרץ, בשילוב עקירת הטרוסקה. סיכום הסקר הופץ בנפרד.

הדרכות תלמידים צעירים: השנה תלמידי כיתה ו' בביה"ס הרב קוק הדריכו את תלמידי כיתה ג' בבתרונות רוחמה. בבית הספר מרח"ב התקיים הפנינג בית ספרי שכלל שיעור בנושא השריפות, שהועבר ע"י תלמידי כיתה ו' בכל הכיתות, וכן תחנות פעילות בהשתתפות תלמידי כל הכיתות.

יום שיא לתלמידי כיתות ו' בגן לאומי אשקלון לא התקיים, בעקבות משוב הצוותים החינוכיים בשנה שעברה.

פריסת בתי הספר השותפים בשנה"ל תשע"ט (2018-2019):

המועצה	ביה"ס	הכיתות	מס' כיתות	מס' משתתפים		
				תלמידים	מחנכים	משפחות
שער הנגב	שער הנגב	ד+ו	9	270	12	150
לכיש	הרב קוק	ג-ו	4	100	6	
מרחבים	מבועים	ד+ה	7	210	10	120
	מרחב	א-ו	6	120	10	60
	סה"כ		26	700	38	330

הערכת התכנית בבתי הספר היסודיים

השנה התקיים תהליך הערכה איכותני בכיתות ו' בבתי"ס שער הנגב ומרח"ב, בהם התקיים הפרויקט המיוחד של ניטור השריפות בכרמיה. בכל בתי הספר התקיימו שיחות משוב עם הצוותים החינוכיים ועם המדריכים.

דוגמאות לאמירות של תלמידי כיתות ו בתום הסיור:

אמירות הקשורות לרגש ולפליאה:

- ✓ היה ממש לא נעים לראות את השחור.
- ✓ יש לי חיבור לטבע ולבעלי חיים וזה היה לי קשה.
- ✓ היה כיף להסתובב ולראות. לי יש פחות חיבור אבל היה ממש כיף.
- ✓ היה לי ממש כיף לראות איך הטבע משתקם מחדש ואני כבר מחכה לסיור הבא.
- ✓ וואו, כמה (מיני) צמחים בחלק הלא שרוף וכמה מעט בחלק השרוף...

- ✓ נהייתי מעבודת המחקר, למצוא חרקים ובעלי חיים לאחר השריפות.
- ✓ היה כיף לחפש במגדירים ולהתאים לצומח בשטח.

אמירות הקשורות לידע וללמידה:

- ✓ מעניין אותי לדעת מה יקרה אם יהיה דרום אדום השנה.
- ✓ למדנו איך לזהות צמחים.
- ✓ היו מלא חלזונות שרופים על הרצפה, אבל גם כמה חיים.
- ✓ הנושא מאוד מעניין, היה מעניין לעשות את הסקר.
- ✓ לא ראיתי הבדל בין השטח השרוף לשטח הלא שרוף.
- ✓ (בתגובה להערה הקודמת): זה סימן טוב... אולי הטבע משקם את עצמו ללא התערבותנו.

במשוב המיידית לא נאמרו אמירות הקשורות לערכים ולעמדות.

בשיעור סיכום שהתקיים בכיתות לאחר ביצוע הסקר, הוצגו בפני התלמידים הנתונים שנאספו ונערך משוב מסכם. להלן דוגמאות מתגובות התלמידים:

1. איך הרגשתם בעקבות הסקר? תנו דוגמא לדבר משמח, דבר מדאיג, דבר מרגש בממצאים.

מעניין: - החקר היה מעניין, בחקר למדתי הרבה, זה העצים אותי כחוקר.

- למדתי על בע"ח וצמחים שלא הכרתי, היה מעניין ולהגדיר אותם בעזרת מגדיר פרחים.

- הסקר שיקף את מה שחשבתי. יש צמחים שישרדו ויש שלא.

- היה מעניין ומפתיע לראות באותה שמורה צד אחד שרוף וצד שני הכול ירוק.

משמח / מרגש / מעודד: - מעודד שהטבע משקם את עצמו; מעודד שבעלי חיים חזרו למקום; מעודד שגם בחלק

השרוף ראינו הרבה צמחים למרות שהיו פחות מגוון צמחים בשטח השרוף ויותר בשטח הלא שרוף.

- שמחתי שראיתי צמחים ובעלי חיים שלא הכרתי.

- שמחתי לראות צב ששרד, התרגשתי כשראיתי קן של נמלים.

- היה כיף שעקרנו הטרוטקה ועזרנו לטבע להשתקם; טוב שעזרנו לטבע, בזה שעקרנו את טיונית החולות;

מרגש שיש אנשים שדואגים לעזור לטבע בפעולות כמו עקירת ההטרוטקה.

- ראינו הרבה עקבות של בע"ח וראינו הרבה צמחים וזה מעיד על התעוררות בטבע.

מדאיג / עצוב: - מדאיג שחלק מהצמחים נעלמו ממקום בית הגידול בשטח השרוף.

- עצוב לראות בעלי חיים שרופים.

- מדאיג שהשטח לא השתקם לגמרי, ועוד שרפות יגרמו שהשטח לא ישתקם.

- מדאיג שטיונית החולות התפשטה באזורים גדולים על חשבון צמחים מקומיים והשתלטה על השטח השרוף.

2. מה לדעתכם הממצא הכי חשוב מהסקר שביצענו?

- השטח השרוף התעורר לחיים, גילינו עקבות וגללים של בעלי חיים ומצאנו בעלי חיים, וזה מעיד שבעלי חיים חזרו למקום וצמחים השתקמו.

- בטבע אין חוקיות, לבעלי חיים וצמחים שנמצאים בשטח שרוף ובשטח לא שרוף.

- ראינו אילו מיני צמחים הצליחו לשרוד אחרי השריפה ואילו צמחים לא שרדו.

- ראינו בשטח השרוף שטיונית החולות השתלטה.

3. מה הייתם ממליצים לחקור בהמשך לסקר שביצענו?

- לערוך סקרים כל כמה חודשים ולעקוב אחרי ההתפתחות בשטח, לגלות עקבות של בע"ח ומינים של צמחים.

- לערוך סקר נוסף בעוד שנה (מרץ 2020) בהנחה שלא יהיו שרפות ולבדוק אם השטח השתקם. ואם יהיו שרפות נוספות לבדוק אם יהיה אפשר לשקם את השמורה.
- לבדוק בעוד שנה לאחר עקירת ההטרטקה אם צמחים מקומיים חזרו למקומם.
- מה לעשות כדי לסלק לגמרי את המין הפולש טיונית החולות מהשטח.
- לייצב את החלקים השרופים ולמנוע שרפות.

סיכום ומסקנות:

הסקר, שנבנה כמענה לצורך השטח, הוכיח את עצמו כבעל ערכים מוספים מבחינת תוכן, מיומנויות וערכים, העצמת המשתתפים וחיזוק הקהילה. מומלץ וחשוב לבנות תכנית המשך לסקר ולנתח את הממצאים באופן השוואתי בטווח ארוך, ולא להתייחס לארוע כאל חד פעמי.

סיכום משוב מחנכות:

המשוב השנה התקיים בשיחות בע"פ עם המורות.

- ✓ כמו כל שנה, ישנה שביעות רצון מהתאמת הסיורים והפעילויות לגיל הילדים ולתכנית הלימודים, מהאיזון בין משימות אישיות, קבוצתיות וכיתתיות, ומהשילוב של למידה וחוויה.
  - ✓ הודגשה במיוחד תרומתן של פעילויות הממשק הפיזי (סידור שביל, ניקיון, ועוד) לחיבור לשטח. כאשר התלמידים "עושים משהו", לדבריהן, הם מביעים סיפוק ותחושת משמעות, כפי שמוכח במחקרים בתחום.
  - ✓ בכל בתי הספר צוינו הטיולים של כיתות ד' (חרבת ג'ממה, שמורת פורה ופעילות הורים וילדים ביער רוחמה) וכן הסיור של כיתות ה לחולות זיקים כמוצלחים מאוד; הערכה מיוחדת ניתנה לפעילות הורים וילדים ביער רוחמה, בו נחשפו ההורים לתכנית וזכו ל"זמן איכות" ערכי וחוויתי עם ילדיהם.
  - ✓ כיתות ו' בבתי הספר מרח"ב ושער הנגב השתתפו בניטור הקהילתי של השריפות. להלן המשוב מהמורות:
    - ההכנה בכיתה הייתה מובנת וטובה, התלמידים הגיעו לסיור מוכנים והיה להם הרבה עניין וסקרנות. גם לנו זה הוסיף לעניין ולסקרנות ונתן ערך מוסף לתכנית. גם העבודה בקבוצות קטנות הייתה מצוינת.
    - עקירת הטרטקה: התלמידים למדו והפנימו את נושא המינים הפולשים, ועבדו יפה אך חלק לא השתתפו בגלל קושי פיזי ופחד מנחשים. הזמן היה קצר מדי.
    - בתחילת השנה לא הבנתי מה אתם רוצים ממני. אבל הצלחתי להתחבר היה לי כיף. ההכנה הייתה מצוינת. היה ממש מעניין ותודה על הזכות!
  - ✓ בביה"ס הרב קוק השתתפו תלמידי כיתה ו' בפעילות הדרכה של כיתה ג' בבתרונות רוחמה ובפעילות ממשק בשמורת כרמיה. שני הסיורים הוכתרו ע"י המורות כהצלחה.
- משובים אלה מחזקים את הגישה הגורסת כי המפתח להצלחת התכנית ולשביעות הרצון ממנה הוא האיזון בין שמירה על מתכונת קבועה המשרה בטחון והמשך הפעלת מרכיבים שמוכיחים את עצמם, לבין גמישות והתאמה לכלל ב"ס ע"פ צרכיו, יכולת לבצע שינויים ע"פ המצב בשטח, וגיוון, כדי לשמור על עניין גם בקרב המורות.

לקחים והמלצות להמשך הפעלת התכנית בשנים הבאות

- **קיום התכנית והרחבתה:** אין עוררין על חשיבות המשך הפעלת התכנית בבתי הספר, בגני הילדים, ביישובים ובמסגרות הקיימות, ובהרחבתה למסגרות נוספות, פורמליות ובלתי פורמליות, בדגש על הרחבת הממד הקהילתי של התכנית במסגרות קהילתיות ביישובים ובחינוך הבלתי פורמלי.
- **פעילות מבוססת פרויקטים:** בשנים האחרונות מתחזקת התפיסה של עבודה מבוססת פרויקטים. מקומות עבודה עדכניים ומוסדות לימוד ניסויים בונים תכניות עבודה ולימודים המאגדים בתוכם תכנים, מיומנויות וכישורים רב תחומיים, במשימות המוגדרות ביעד ובזמן. כולנו מתקשים להתחייב לפעילות ארוכת טווח, בעיקר כזו הנעשית בהתנדבות. לכן אנשים מעדיפים להתגייס למשימות מוגדרות, בהתאם למידת העניין שהם מוצאים בהן, לכישורים ולזמן העומד לרשותם. לאור זאת, גם הפעילות הקהילתית למען הסביבה צריכה להיות ממוקדת מטרה, יעדים, וזמן ביצוע, ועלינו להגדיל את מגוון המשימות הקהילתיות ולהתאים אותן לצורת עבודה זו.
- **"מתנדבים בשביל השקמה":** השנה גייסנו מחזור נוסף של משפחות, שהצטרפו לקבוצת "המשפחות בשביל השקמה" שהתחילה את פעילותה בשנה שעברה. הצורך במתנדבים עלה בעקבות ריבוי המבקרים במסגרת פסטיבל "דרום אדום", המתקיים בחלקו הגדול בתחומי המרחב, ומהווה אתגר משמעותי לשמירת הטבע והשטחים הפתוחים במרחב, לכושר הנשיאה של השטח ולקונפליקט פנימי בו מעורבים תושבי האזור. המשפחות החלו את פעילותן באיוש תחנת המידע בשמורת פורה בעונת הפריחה ובהסברה למטיילים, המשיכו בפעילויות שמירת טבע שונות כגון עקירת מינים פולשים, מבצעי ניקיון ובפעילות במסגרת "שבוע אדם וים", ויש כבר כמובן תכניות להמשך. הפעילות ההתנדבותית במתכונת משפחתית מוכיחה את עצמה, עם כל האתגרים שבה. השנה פועלות בקבוצה 15 משפחות, מעל 50 איש, ואנו שואפים להרחיבה ואת תחומי פעולתה.
- **קהילות ביישובים והפעילות בחינוך החברתי:** כל ישוב פועל אחרת בשדה הקהילתי והחינוך החברתי. לכן אנו שוקדים על בניית תכנית המותאמת לכל ישוב ולכל מסגרת. גם השנה ראינו ששילוב של פעילות במסגרת החינוך החברתי יחד עם פעילות משפחות – הורים וילדים, מוביל לגיוס מיטבי של הקהילה כולה לעשייה משותפת. בעלי תפקידים ופעילים בקיבוצים נכנסו לשיתופי פעולה במקביל או בעקבות מנהלי החינוך החברתי, וכך נוצר מרקם קהילתי המקיף את כל שכבות הציבור. המאפיין הבולט ביותר של פעילות קהילה ביישוב הוא הקושי לצפות כמות משתתפים, גם כאשר מתבצעת הרשמה, מכיוון שבכל פעילות יש גרעין מצומצם של משתתפים קבועים, ושאר המשתתפים מתחלפים. שיתוף פעולה מוצלח יותר צפוי כאשר היוזמה באה מתוך הקהילה עצמה, בהובלתם של אנשים מחויבים. חשוב לזכור כי הפעילות הקהילתית באה לענות על צורך של השטח, אולם התושבים מגיעים לפעילות בזמנם החופשי, בהתנדבות מלאה, ומתוך מוטיבציה ורצון אמיתי לתרום ולקדם עשייה קהילתית למען הסביבה החברתית והפיזית בה הם חיים. לכן חשוב להשקיע בטיפוח קשרים אלה ולשמור על איזון בין רצונותיהם ויכולותיהם של התושבים לבין צרכי השטח, עליהם אמונה רט"ג לשמור, ע"י הצעת מגוון משימות התנדבות שימשכו את האנשים ויגייסו אותם לפעולה. לאור הנ"ל, התחלנו השנה לבחון כיוונים נוספים לשיתופי פעולה קהילתיים, כגון שיתוף התושבים בתכנון ובסקרי שימור ותחזוקה בשטחים הפתוחים ועוד, במטרה ליצור שיתוף פעולה פורה, יציב ובר קיימא.
- **מתכונת הפעילות בבתי הספר:** למרות ההמלצה להמשיך בפעילות במתכונת הנוכחית, נוכחנו לדעת כי בחלק מבתי הספר ישנה רוויה מסוימת מהתכנית, בעיקר בקרב מורות ותיקות שחוזרות על אותם התכנים ומסלולי הטיולים אחת לשנתיים. מצד אחד, הותק שלהן מאפשר מתן משוב בונה ומעודד רענון של התכנים, אך מאידך ניתן להבין את תחושת המיצוי שלהן ואת הרצון לשנות. מגבלה נוספת שעמה אנו נאלצים להתמודד היא הקיצוץ בתקציבי בתי הספר והרשויות, דבר הגורר את הצורך לצמצם את מספר ימי הפעילות. לכן ההמלצה היא להתמקד בפחות שכבות גיל תוך שמירה על מספר המפגשים הקבוע בשכבות אלה.

- **הפעילות בגיל הרך:** מומלץ להמשיך את התכנית תוך התאמה לכל מועצה והקפדה על לוח זמנים מתאים.
- **שיתוף והכשרת הצוות המוביל בקהילות השונות:** חשיבות עצומה מיוחסת לשיבות צוות והכשרת מדריכים בכל המסגרות. הדבר נכון במיוחד במסגרות החינוך החברתי, שבהם מרחב הגמישות מבחינת פעילויות ותכנים גדול. המשכנו לחזק את סיורי ההכנה ומפגשי ההכשרה, כדי שהמדריכים המקומיים יכירו את התכנים והמסלולים, ירגישו יותר מחוברים לשטח ולתכנים, ויטיבו לשתף פעולה בפעילות עצמה, לפני ולאחריה; וגם במטרה להרחיב את מעגלי השותפים בקהילה. בכל מקום שהתקיימו סיורי הכנה ו/או ישיבות צוות, ניכרה התגייסות מוצלחת יותר של הצוות החינוכי ובעקבותיו של החניכים והקהילה.
- **הכשרת מדריכי רט"ג:** השנה הצטרפו ל-12 המדריכים הותיקים בתכנית 2 מדריכים חדשים. כמו בכל שנה, קיימנו הכשרת מדריכים שנתית בת יומיים, ומפגש גיבוש בחודש אפריל. בתכניות בגיל הרך קיימנו הכשרה ייעודית נפרדת. ככלל, ריבוי קהלי היעד והרחבת התכנית דורשת הרחבת צוות ההדרכה באנשים בעלי מחויבות ושליחות קהילתית וחינוכית, והכשרות ייעודיות רבות. לכן חשוב להמשיך ולהשקיע בהכשרה, בטיפוח ובהעצמה של נבחרת מדריכים איכותית ומגובשת. אנו רואים את צוות ההדרכה גם כמוביל ומנחה את הצוותים המקומיים, ולכן על ההכשרה לעסוק, מעבר לתכנים ולמימונויות, גם בטיפוח מנהיגות ויכולת הובלת תהליכים.
- **אתר האינטרנט של מרחב שקמה: mshikma.co.il.** אתר האינטרנט החדש עלה לאוויר בראשית 2018, ובין החודשים פברואר - יוני 2019 ראינו גידול של כ-80% בכמות הכניסות לעומת התקופה המקבילה אשתקד (כ-4000 כניסות, לעומת 2500). זו הוכחה לכך שהאתר רלוונטי ומעורר עניין, אך גם גידול זה אינו מספיק ויש לשקוד כל העת על עדכון, שיווק ופרסום של האתר כדי שההשקעה אכן תשתלם.
- **קבוצת פייסבוק "מרחב שקמה הוא הבית שלי":** <https://www.facebook.com/groups/551105155074280/> הקבוצה הוקמה במטרה לשתף בעלי עניין מהאזור ומחוצה לו בעשייה הקהילתית במרחב. כ-300 החברים בקבוצה משתפים בדיווחים מהשטח, בנושאים סביבתיים ואחרים. הקבוצה מהווה פלטפורמה נוספת לשיתוף הציבור, ואנו מזמינים את תושבי האזור ומתעניינים נוספים להצטרף ולהגדיל את מעגל השותפים.

סיכום

לאחר שתים-עשרה שנות פעילות חינוכית-קהילתית, אנו עדים לשינויים במידת העשייה, האכפתיות ותחושת השייכות של הקהילות. קהילות נפרדות מאתנו וקהילות חדשות מחפשות שיתופי הפעולה; קהילות ותיקות מבקשות לשנות את אופי שיתוף הפעולה ולצמצם או להרחיב את הפעילות; משפחות מטיילות, יחידים וקבוצות מחפשים דרכים לתרום לסביבה מתוך דאגה כנה לדורות הבאים. לאור זאת, אנו רואים חשיבות רבה בהמשך הפעלת התכנית ובהרחבתה, בהתאמתה למסגרות השונות ובהרחבת הממד הקהילתי. חשיבות עצומה מיוחסת להכשרת הצוות המוביל בכל המסגרות.

מושג יסוד שעומד על סדר היום הוא החוסן הקהילתי. התנדבות קהילתית למען הסביבה הקרובה יוצרת תחושת חיבור למקום ולסביבה הפיזית והאנושית, ומתוך כך, גם פעולות למען שמירת הטבע המקומי תורמות לטיפוח החוסן הקהילתי. התפקיד הקהילתי של מוסדות החינוך הפורמליים והבלתי פורמליים העוסקים בחינוך מבוסס מקום, כפי שבא לידי ביטוי בתכנית, אינו מוטל בספק והוא ציר רב עצמה לבניית החוסן הקהילתי.

רשות הטבע והגנים רואה בתכנית "תכנית דגל". הרשות, ובתוכה אנו במרחב חוף, מאמינים כי שותפינו הטבעיים במנהלת שקמה, נציגי המועצות האזוריות והגופים השונים, רואים עמנו עין בעין את כוחה של הקהילה בשמירה על מרחב שקמה ועל ערכי הטבע, הנוף והמורשת שבו, באמצעות תכנית חינוכית-קהילתית. מרחב שקמה ובו חופי הים, בית הגידול החולי, הדיונות וחיות הבר זקוקים להגנה. המלחמה בפסולת, בציד הבלתי חוקי, ובמינים הפולשים בעיצומה. הכרזת שמורות טבע ימיות קיבלה קדימות. נמשכת הפגיעה בשמורות הטבע ובשטחים

הפתוחים ב"עוטף עזה" ע"י השריפות. נדרשנו לתת מענה חינוכי וקהילתי לנושא זה, ועשינו זאת בדמות תכנית ייחודית לניטור קהילתי אקולוגי של השטחים השרופים, אותה בכוונתנו להמשיך בהתאם להמלצות. אנו מאמינים שכל הגופים שותפים גם בהבנה שכדי לקיים את התכנית על כל מרכיביה החיוניים: ריכוז, כתיבת תכנים, הכשרת מדריכים, קשר עם הקהילות, הדרכה, הרצאות מקצועיות, ציוד, הפעלת אתר אינטרנט, הסעות ואבטחת הטיולים ועוד, חובה להבטיח משאבים אנושיים ומקורות כספיים קבועים ושוטפים. סוגיית מימון התכנית, המהווה תנאי הכרחי לקיומה, עולה בשנים האחרונות כל שנה מחדש. בעבר התכנית נתמכה ע"י שותפים רבים, וכעת אנו זקוקים לעזרתם בגיוס משאבים להמשך הפעלת התכנית. מנהלת שקמה ובראשה חה"כ אלון שוסטר, ששימש שנים רבות כיו"ר, תמכה ועודדה רבות את התכנית ונתנה לה במה ומקום מרכזי במרחב, ועל כך אנו מודים לו מאוד. אנו מקוים כי המנהלת תמשיך ותתמוך ותראה בה תכנית דגל שיש לטפחה ולחזקה.

חזקות של התכנית לאורך השנים

- מגוון קהלי יעד הקשורים זה לזה, המהווים פלטפורמה ליצירת קשרי קהילה ענפים
- שיתוף פעולה יציב, פורה וארוך טווח בין השותפים, והכרה פנים ארגונית ברט"ג
- יציבות מבחינת תכנים ול"ז, יחד עם גמישות בהתאם לאופי הקהילות ומרכיביהן האנושיים
- שאיפה למציאות, ע"י התמקצעות מתמדת, התעדכנות וטיפול גאוות היחידה של הצוות המוביל את התכנית, וע"י ביצוע הערכה שוטפת, שיטתית ומתמשכת.
- התחברות לקהלי יעד חדשים, יצירת שיתופי פעולה בין קהלי יעד וחיזוק מעורבות ההורים בקהילות

אתגרים

- הגדלת נבחרת המובילים: מדריכים ייעודיים ומתנדבים
- הגדלת היצע משימות ההתנדבות והפעילות הפיזית המוצעות לקהילה
- נוכחות אפקטיבית בשדה הדיגיטל, כולל תחזוקה שוטפת של אתר האינטרנט ושמירה על הרלוונטיות שלו, קידום וטיפול ערוצי מדיה חברתיים רלוונטיים למרחב
- תקציב, תקציב, תקציב...

ברצוננו להודות בראש וראשונה למנהלים, לרכזים ולצוותים החינוכיים בבתי הספר השותפים בתכנית; למדריכים החברתיים, לגננות ולצוותי הגיל הרך ביישובים; למנהלי החינוך החברתי, רכזי התרבות וצוותי טבע וסביבה בקיבוצים; למחלקות החינוך, הגיל הרך, החינוך החברתי, איכות הסביבה, התיירות, התרבות, הספורט, הדוברות והמתנס"ים ברשויות המקומיות – שער הנגב, לכיש, מרחבים וחוף אשקלון; לאיגוד ערים לאיכות הסביבה נפת אשקלון, לרשות ניקוז שקמה-בשור ולמשרד להגנת הסביבה; ולכל האנשים הטובים, שפשוט פועלים כדי שלנו, לילדנו ולטבע סביבנו יהיה טוב יותר. וכמובן לאנשי רשות הטבע והגנים: למדריכים היקרים שנמצאים בחזית העשייה, לצוות מרחב חוף, מחוז מרכז, אגף חינוך וקהילה ועוד רבים ומעולים. חזקה של התכנית מתקיים בזכות כל השותפים, ובעזרתכם נצליח באתגרים הישנים והחדשים העומדים לפתחנו.

נספח מס' 1: תכנית הסיורים הכללית בבתי הספר

כיתה	נושא כללי	מקום	נושא הסיור
ד'	הרובד הפיזי: מסלע, קרקע ומקורות מים, סוגי נוף, כללי התנהגות בטבע	חרבת ג'ממה, מגדל רוחמה	מקורות המים במרחב שקמה: הכרת הכורכר וחיבתו לחלחול מים, שיטות להשגת מים בעבר ובהווה, מורשת האזור
ה'	הרובד הביטוי: חי וצומח, יחסי גומלין ותצפיות נוף	שמורת טבע פורה	פריחה והאבקה, הכרת מרכיבי הנוף וצורות נוף שונות במרחב (שמורת טבע, שדה חקלאי, ערוץ נחל, מאגר עונתי וחורשה נטועה)
		יער כורכר רוחמה	פעילות משותפת הורים וילדים. כללי טיול נכון, התבוננות בנוף.
ו'	הרובד האנושי: השפעת האדם	שמורת טבע חולות זיקים	בית הגידול החולי, צמחים ובעלי חיים אופייניים והתאמתם, חשיבות השמירה על הניקיון, מינים פולשים
		יער גברעם	השפעת האדם על הסביבה, שמורה סגורה מול יער נטוע, חי וצומח, מסדרון אקולוגי, תצפיות נוף
ו'	הרובד האנושי: השפעת האדם	שמורת טבע חולות כרמיה	העמקה בתכנים שונים הקשורים לנחל שקמה ובית הגידול החולי, ניטור אקולוגי של השטחים השרופים, עקירת מינים פולשים

נספח מס' 3: תמונות מהפעילויות

כל התמונות צולמו ע"י מדריכים, מורים, הורים, מתנדבים וחברי הקהילות שהשתתפו בפעילויות.

קהילת קיבוץ זיקים. צילומים: אביב פרס

ניטור קהילתי ועשייה פיזית בעקבות השריפות

תלמידי ביי"ס מרח"ב

תלמידי בי"ס שער הנגב סוקרים ועוקרים

משפחות מתנדבים בשביל השקמה
 בהפעלת תחנת מידע בפורת
 ובעקירת הטרוטקה בכרמיה

"מסע מקומי" – נוער שער הנגב
 וחוף אשקלון

תלמידי בי"ס הרב קוק עוקרים הטרוטקה

פעילות בקהילה ובמסגרות החינוך החברתי
 בקיבוצים ברור חיל, גברעם, זיקים, וכרמיה:
 פעילות חווייתית, סקרים ועשייה בשטח.

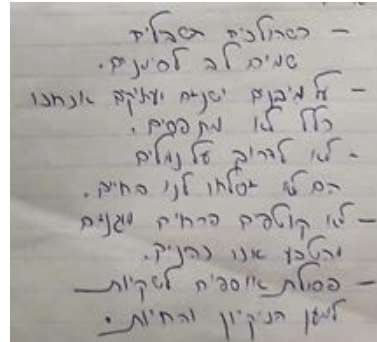
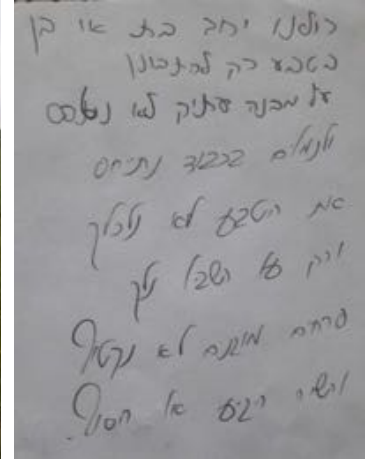

פעילות חקר, חוויה והעשרה בבתי הספר שער הנגב, מבועים, הרב קוק ומרח"ב

פעילות הורים וילדים
 בתי הספר שער הנגב, מבועים ומרח"ב

פיתוח והעצמת צוות מוביל
 ערב גיבוש, הכשרת מדריכי הגיל הרך
 הכשרת מדריכים כללית

פעילות חונכות והדרכה: בוגרים מדריכים צעירים, ביה"ס הרב קוק.

הפעילות בגני הילדים מ"א שער הנגב ולכיש

